

Megjegyzések néhány horatiusi hely értelmezéséhez

DÉR TERÉZIA

J. C. M. Grimm *The construction apo koinou in the works of Horace* című munkájában az említett terminusról a következőket írja: „The construction apo koinou has long been recognized by grammarians and rhetoricians and is mentioned as early as the second century of our era. The term, however, has not always been used to designate the same phenomenon. It has been applied to two types of construction. The first includes all passages in which a word (or group of words), although expressed but once, is to be taken with two (or more) *coordinate* clauses or phrases of a sentence. The word (or group of words) to be construed apo koinou may be expressed with either the first or last member, and is to be understood with the other (or others). Example: Liv. XXXV.32.7. *Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt et propter civitatis dignitatem et vetustam societatem cum Aetolis. . . Propter* is to be construed apo koinou with *dignitatem* and *societatem*”.¹ A jelenséget megnevező és definiáló görög szakírók közül az idézett dolgozat szerzője Apollonius Dyscolus és Aelius Herodianus nevét említi.² Ennek a szerkesztésnek a lényege tehát, hogy egy beszédrész, amelyet két vagy több egymással mellérendelt viszonyban álló szóhoz illetve kifejezéshez kell értenünk, csak egyszer szerepel a szövegben. A modern kutatók jelentős része ebben az értelemben használja az apo koinou terminust.³ A jelenség egyaránt előfordul prózai és verses alkotásokban. Vannak olyan kutatók is, akik szórendi megszorítást alkalmaznak, tehát leszűkítik a tárgyalt szerkesztés határait, amennyiben csak akkor tekintik a konstrukciót apo koinou-nak, ha a közös kifejezés a második tagban helyezkedik el.⁴ Így szerepelhet az *alany*, az *állítmány*, a *jelző*, a *praepositio*, a *kötőszó*, a *tagadószó* sőt *egész mondat* is (különösen *vonatkozó mondat*).⁵

Grimm az említett dolgozatban az apo koinou úgynevezett második típusát tárgyalja, annak előfordulását vizsgálja a horatiusi életmű alapján, és 188 helyet talál alkalmasnak arra, hogy ebbe a kategóriába sorolja. Önálló,

¹ GRIMM, J. C. M.: *The construction apo koinou in the works of Horace*. Diss. Philadelphia, 1928. 7. – A görög terminusokat latin betűs átírásban közöljük.

² GRIMM: i. m. 7.; UHLIG, G.: *Grammatici Graeci*, pars II., vol. II., Lipsiae, 1910. 170–171.; SPENGLER, I.: *Rhetores Graeci I–III.*, Lipsiae, 1853–1856. III. 94.

³ Lásd pl. KÜHNER, R. – GERTH, B.: *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, zweiter Teil, zweiter Band, Hannover – Leipzig, 1904. 560–561.

⁴ Lásd pl. KÜHNER, R. – STEGMANN, C.: *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, 2. Teil, 2. Band. Hannover, 1912. 559.; LEUMANN, M. – HOFMANN, J.B. – SZANTYR, A.: *Lateinische Grammatik. II. Syntax und Stilistik*, 2. Teil, 2. Band. München, 1965. 834.

⁵ LEUMANN – HOFMANN – SZANTYR: i. m. 834–836.

pontos meghatározást nem ad. Új fejleménynek tekinti a fenti terminus alkalmazását erre a jelenségre. A konstrukció definiálásakor Schmalzot idézi, de megjegyzi, hogy az említett szerző tekintetbe veszi az apo koinou úgynevezett első típusát is. Tehát Schmalz apo koinou példái között egyaránt szerepel az alábbi két passzus: *neque tamen pro opinione Thrasybuli auctae sunt opes* (Nep. Thras.2,4), ahol a *Thrasybuli* genitívus egyaránt tartozik az *opes*-hez és az *opinione* szóhoz; valamint *laus illi debetur et a me gratia maior* (Hor. Sat.1,6,88), ahol a *maior* vonatkozik a mellérendelt viszonyban álló *laus*-ra és *gratia*-ra egyaránt.⁶

Grimm az általa vizsgált és apo koinou-nak nevezett szerkesztés esetében a következő jellemző vonásokat emeli ki: azok a szavak illetve kifejezések, amelyekhez az úgynevezett koinon tag tartozik, nem állnak egymással mellérendelt viszonyban, de – néhány kivételtől eltekintve – ugyanabban a (tag)mondatban helyezkednek el. Példaként álljon itt a Grimm munkájában 7. számmal jelölt idézet: „... C.1.5.12–13. *miseri, quibus / intemptatu nites. quibus*: dative of reference with *nites* and *intemptata*. The sense seems to require that it be taken with both; ...”⁷ A fentiekből logikusan következik, hogy Grimm azokat az eseteket, amelyekben a koinon taggal kapcsolatban álló szavak vagy kifejezések egymással mellérendelt viszonyban vannak, általában nem veszi figyelembe, mivel „these fall within the province of the other type of the construction”. Négy példa esetében azonban kivételt tesz: „But such passages have been included if the common expression is to be taken in two different constructions. Examples 43, 80, 93 and 101 are examples of this kind.”⁸ Dolgozatunkban bemutatjuk, hogyan értelmezte Grimm az említett példákat, ismertetjük más kutatók véleményét és mind ehhez hozzáfűzzük saját megjegyzéseinket.

A Grimm által 43. számmal jelölt horatiusi hely a következő:

dum Priami Paridisque BUSTO

insultet armetum et catulos ferae

celent inultae, stet Capitolium (Carm.3,3,40–42.)

Idézetünk Horatius harmadik római ódájának azon részlete, amelyben Iuno az istenek gyűlésén elmondja, hogy megbékél a korábban gyűlölt trójaiakkal, s hozzájárul Róma dicsőséges felemelkedéséhez és más népek

⁶ GRIMM: i. m. 8.; STOLZ, Fr.–SCHMALZ, J.H.–HEERDEGEN, F.: Lateinische Grammatik. Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft. München, 1910. 686.

⁷ GRIMM: i. m. 9., 17. Az apo koinou ez újabb típusának részletes kifejtését lásd: KIEFNER, G.: Die Versparung. Untersuchungen zu einer Stilfigur der dichterischen Rhetorik am Beispiel der griechischen Tragödie (unter Berücksichtigung des schema apo koinou). Wiesbaden, 1964. 10–12. Az említett szerző csak ezt a szerkesztést tekinti apo koinounak, a GRIMM által az apo koinou első típusaként jelölt formát a Versparung terminussal nevezi meg, és annak is részletes ismertetését adja (i. m. 13–16.).

⁸ GRIMM: i. m. 9.

feletti uralmához. Ennek azonban igen szigorú feltétele, hogy Tróját nem szabad újjáéleszteni, pusztán kell hagyni. Ezt az állapotot mutatja be képszerűen tárgyalt helyünk: a trójaiak egykori királyának, valamint a bajokat kiváltó Parisnak sírját állatok tiporják, s a vadak rejtik oda kicsinyeiket. Grimm a következő megjegyzést fűzi a fenti helyhez: „*busto*: dative of the indirect object with *insultet*; ablative of means with *celent*. It must be taken with both. *Insultet* and *celent* are connected by *et* but because the instruction is different, the example has been included.”⁹ Grimm értelmezése szerint tehát a *busto* szó azonos alakú, de két különböző grammatikai casust (dativus és ablativus) reprezentál. Rasi a *busto*-t dativusként az *insultet*-hez kapcsolja,¹⁰ Bo ugyanígy értelmezi a helyet,¹¹ a Plessis – Lejay kommentárban a *busto* minősítése: helyhatározói ablativus.¹² Úgy gondoljuk, hogy a *busto* szó mind az *insultet*-tel mind a *celent*-tel kapcsolatban áll. Ha helyhatározói ablativusnak tekintjük, a következőképpen értelmezendő: „a síron járkálnak, ugrálnak az állatok és ott rejtik el kicsinyeiket a vadak.” Ha Bo és Rasi értelmezéséből indulunk ki és a *busto*-t dativusként az *insultet*-hez kapcsoljuk, akkor a *celent*-hez értelemszerűen oda kell gondolnunk: „ott, abban”: pl. *in eo*. Találunk utalást arra is, hogy az *insultet* igében elsődleges, lokális jelentése mellett felsejlik a gúny, a fennhéjázás árnyalata.¹³ Természetesen Grimm felfogását is elfogadhatónak tartjuk a *busto* szó értelmezését tekintve.

Következzék Grimm 80. számú példája.

Vosque, veraces cecinisse Parcae,
 QUOD semel dictum est stabilisque rerum
 terminus servet bona iam peractis
 iungite fata. (Carm. saec.25 – 28.)

A költő a Párkákhöz (Clotho, Lachesis, Atropos) könyörög, hogy teljessé, váltsák valóra a Róma számára megszabott szerencsés sorsot. Grimm a 26 – 27. sorokat az alábbi módon értelmezi: „*quod*: nominative, subject of

9 GRIMM: i. m. 20. Az *instruction* szó valószínűleg sajtóhiba a *construction* helyett, amely ugyanebben a szövegösszefüggésben előfordul a már idézett helyen (8. jegyzet) valamint a munka 36. oldalán is. Az e példánál kifejtett indoklásra a másik három passzus esetében is utal a szerző.

10 RASI, P.: Le Odi e gli Epodi di Q. Oratio Flacco. commento ad uso delle scuole. Palermo – Roma, (1920³). 168 – 169.

11 BO, D.: Q. Horati Flacci Opera. Vol. III. De Horati poetico eloquio. Paravia, Torino. 1960. (a továbbiakban: BO: Q. Horati Flacci Opera III.) 206.

12 PLESSIS, F. – LEJAY, P.: Oeuvres d’Horace. Paris, 1912. 126. Lásd még: DÉR T.: A kettős kötésű dativus Horatiusnál. Acta Antiqua et Archaeologica. Suppl. III. Szeged, 1981. 31.

13 KIESSLING, A. – HEINZE, R.: Q. Horatius Flaccus: Oden und Epoden. Berlin, 1955.8 (a továbbiakban: KIESSLING – HEINZE: Oden und Epoden) 267.

dictum (est) and accusative, direct object of *servet*. It is needed with both ...¹⁴ Rámutat a *quod* kettős funkciójára Rasi,¹⁵ s igen érdekes Nauck kifejtése: „Für *stabilisque* würde *genauer quodque stabilis* stehen denn das vorausgehende *quod* ist Nom., und *servet* verlangt den Acc. Regelrecht konnte auch fortgefahren werden: *maneatque immotum* (Aen.I.257.).“¹⁶ Utal tehát a *quod* sajátos helyzetére, s a második tag tartalmi párhuzamaként említi az idézett vergiliusi helyet. Bo a *quod*-ot a következőképpen értelmezi: a kérdéses helyen nominativusnak tekinti, de mindenképpen szükségesnek tart egy másik casusban (accusativus) álló *quod*-ot: „subaud< iendum >, quod, si adesset, casu cum rel< ativo > ... non congrueret.“¹⁷ A szóban forgó Horatius-passzus tartalma ünnepélyes, fenséges. Ennek megfelel a művészi kifejezésmód rendkívüli tömörsége is. A tartalmat talán így lehetne kifejtteni: *Vosque veraces cecinisse* (= *veridicae, quae veraciter cecinistis*) *Parcae, quod semel* (= *semel in perpetuum*) *dictum est quodque stabilis rerum terminus servet* (ti. *bona fata, peragenda, futura*) *iungite* (fatis) *iam peractis*.¹⁸ Borzsák egyebek mellett az alábbi megjegyzést fűzi vizsgált helyünkhöz: „Így adják kísérőül sorsunkat ..., így szabták meg Róma sorsát is ..., és ez a sors – mint a *iungite* mutatja – jó volt, ezt „örizze meg” (*servet*: opt.) nem annyira a *stabilis rerum terminus*, mint a vég stabilitásán őrködő istennők.“¹⁹ Ezt az értelmezést látszik erősíteni az antik kommentátor, Porphyrio kitétele is: „syllepsis est; ex verbo enim singularis numeri «servet» pluralis nascitur «servetis quod semel dictum est».”²⁰ A fenti horatiusi hely vizsgálata után egyértelműen megállapítható, hogy Grimm értelmezése helytálló, a szöveg csak úgy értelmezhető, hogy a *quod* névmásban két casus (nominativus és accusativus) koncentrálódik. Másként fogalmazva: a nominativusban álló *quod* formából egy ugyanolyan alakú, de eltérő casust (accusativust) kell beleértenünk a szövegbe, hogy a szerkesztés grammatikai szempontból teljessé, a mondanivaló pedig könnyebben megragadhatóvá váljon.

14 GRIMM: i. m. 23.

15 RASI: i. m. 314.

16 NAUCK, C.W.: Des Quintus Horatius Flaccus Oden und Epoden. Leipzig. 1868. 215.

17 BO, D.: Lexicon Horatianum. I–III. Hildesheim. 1965, 1966. (a továbbiakban: Lex. Hor.) II. 202–203.

18 A példa elemzéséhez lásd még RASI: i. m. 314–315.; BORZSÁK I.: Horatius Ódák és epódoszok. Auctores Latini. XVIII. Budapest, 1975. (a továbbiakban: Auct. Lat. XVIII.) 510.; KIESSLING–HEINZE: Oden und Epoden. 476–477.; BO, D.: Q. Horati Flacci Opera. III. 270.; MEYER, G.: Pomponii Porphyriionis Commentarii in Q. Horatium Flaccum. Lipsiae, 1874. (a továbbiakban: Porphyrio) 179.

19 Auct. Lat. XVIII. 510.

20 Porphyrio 179.

Következő, Grimm által 93. számmal jelölt példánk értelmezése sok fejtörést okozott már a kutatóknak.

*dum pecori lupus et nautis INFESTUS Orion
turbaret hibernum mare (Epod.15,7–8.)*

A költő Neaera nevű kedvese hűtlenségét panaszozza a 15. epódosban. A leány megszegi állhatatosságot és örök szerelmet ígérő esküjét. A fogadalom tartalmát reprodukáló sorok a „... tu ... iurabas ...” kifejezéstől függnék (3–4. skk.). Idézett helyünkkel kezdődik az eskü és a következőképpen folytatódik: *intonsosque agitare Apollinis aura capillos, / fore hunc amorem mutuuum* (9–10.skk.). Neaera a természet örök törvényeire és Apolló isten örök ifjúságára való hivatkozással támasztja alá érzelmeinek tartósságát. A fent idézett két sor (7–8) kapcsán Grimm az alábbiakat írja: „*infestus*: a predicate adjective with *lupus*; an appositive adjective with *Orion*. It is needed with both; ...”²¹ A Kiessling – Heinze kommentárban a következő rövid megjegyzést találjuk: „*infestus* gehört apo koinou auch zu *lupus*.”²² Borzsák ugyancsak két helyhez tartozónak érzi az *infestus*-t: „*dum pecori lupus* a folytatásból ide is értendő: *infestus (esset)*.”²³ A kutatók tehát alapvetően egyetértenek abban, hogy az *infestus* a *lupus*-ra is értendő. Az első tag Grimm és Borzsák felfogása szerint úgy zárható le, hogy ezen a helyen a melléknév állítmányi jellegű, illetve annak részét képezi: *infestus esset*. A magunk részéről ezt elfogadható megoldásnak tartjuk. Vannak azonban olyan vélemények is, amelyek más értelmezést javasolnak.²⁴ Ezek részletes tárgyalására nem térünk ki, csupán Postgate szerintünk figyelemre méltó megoldási javaslatát említjük: „*dum lupus infestus turbaret* (neuter, sc. 'per ovilia' or 'in ovilibus') et *Orion nautis infestus hibernum mare turbaret* (active).”²⁵ Ebben az esetben tehát a *turbaret* ige is tartozna mind az első, mind a második taghoz. A *lupus* állítmányaként jelentése „zavart okoz”, az Orion-hoz kötve: „felkavarja” a tengert. Állítását az alábbi Vergilius helytel támogatja meg Postgate: *inpastus ceu plena leo per ovilia turbans / suadet enim vesana fames manditque trahitque / molle pecus ...* (Aen. 9. 339–341.).

21 GRIMM: i. m. 24.

22 KIESSLING – HEINZE: Oden und Epoden. 543.

23 Auct. Lat. XVIII. 563.

24 A hely értelmezésével kapcsolatban lásd még pl. NAUCK, C. W. – HOPPE, P.: Des Horatius Flaccus sämtliche Werke. 1. Teil. Oden und Epoden. Leipzig und Berlin. 1910. 219.; ALTON, E. H.: The zeugma in Horace Epode XV. In: The Classical review, 1905. 215–217.; GRIMM: i. m. 24., 92. példa; DÉR: i. m. 20-21.

25 POSTGATE, J.P.: On Horace Epode XV,5 and Seneca Herc. Oct. 355. sqq. In: The Classical review, 1905. 217–218.

Utolsóként vegyük szemügyre a Grimm dolgozatában 101. számot viselő passzust:

At quanto *meliora* monet *pugnantiaque* ISTIS
dives opis natura suae, ... (Sat.1,2,73 – 74.)

Horatius e korai szatírájában számos példa alapján a mértékletességre figyelmeztet, óv a végletektől s a természetes vágyak egyszerű, túlzásoktól mentes kielégítésére ösztönöz. Az idézet értelmezésekor Bo és Borzsák az *istis*-t dativusként a *pugnantia*-hoz kapcsolja.²⁶ Így a névmás nem kötődik a *meliora* középfokú melléknévhez, annak jelentése általánosságban „jobb, különb dolgok”. Az *istis* kifejtése a Kiessling – Heinze kommentár szerint: „*quae tu facis*.”²⁷ Grimmnél a következő magyarázatot találjuk: „*istis*: ablative of comparison with *meliora*; dative with *pugnantia*. It is needed with both; ...”²⁸ Úgy gondoljuk, hogy a szatíra egész tartalma nem zárja ki, inkább sugallja, hogy a *meliora* középfokú melléknévet is kapcsolatba hozzuk az *istis* névmással. A költő mondanivalója tehát idézett helyünkön: „a természet a te cselekedeteidnél sokkal jobb és azokkal ellentétes dolgokra int (azaz ilyeneket javasol).”

Amint rövid fejtegetésünkéből kitűnik, mind a négy helyen lehetségesnek tartjuk Grimm ama értelmezését, amely szerint két, egymással mellérendelt viszonyban álló szóhoz olyan módon tartozik egy harmadik, hogy az kapcsolódási pontjai szerint eltérő szerepkört tölt be. A problémát abban látjuk, hogy az említett szerző ezeket a passzusokat besorolja az általa az apo koinou konstrukció második típusának tekintett példák közé, noha a két szerkesztés – általa is alapvetőnek tekintett – különbségére, az úgynevezett vezérszókat összekötő kapcsolatos viszony meglétére vagy hiányára rámutat, s ezt a négy helyet kivételnek tekinti és bizonyos szempontból külön csoportként kezeli. Véleményünk szerint még a fenti megszorítással sem indokolt az említett szerkesztéseket az apo koinou második típusaként értelmezett példák között említeni. A 15. epódusz (7–8.skk.) esetében az *infestus* azonos grammatikai casusban tartozik mindkét szóhoz, de – Grimm értelmezése szerint – az egyikhez kötve praedicativ, a másikhoz kapcsolva appositiv jellegű. A további példákban az egymással mellérendelt viszonyban álló vezérszavakhoz kapcsolódó koinon tagok azonos hangzású, de két különböző casust fognak össze. Úgy gondoljuk, az említett négy példában megfigyelhető szerkesztésekre az apo koinou klasszikus értelmezése vonatkoztatható. Bizonyítékul idézzük Zuendel megállapítását, amelyben igen nagy számú antik és középkori szerző apo koinou felfogását

26 BO, D.: Q. Horati Flacci Opera. III. 204. BORZSÁK I.: Horatius Szatírák. Auctores Latini. XVI. Bp., 1972. 54–55. Lásd még DÉR: i. m. 31.

27 KIESSLING, A. – HEINZE, R.: Quintus Horatius Flaccus: Satiren. Berlin, 1957. 635–36.

28 GRIMM: i. m. 24.

összegzi: „Vocabulum vel pars enuntiationis omittitur ... per figuram apo koinou ... , cum verbum quoddam deesse videtur, quod aut praecedit aut sequitur et vel eadem vel alia forma subaudiendum est. ...”²⁹

Végezetül két megjegyzést kívánunk tenni: 1. A Grimm művében található példák mindegyikét érdemes alaposan megvizsgálni. Sok kétségtelenül értékes megállapítás mellett több olyan vitatható esetet találhatunk ugyanis dolgozatunkban, amelyeknek tisztázása mindenképpen kívánatos. Ennek a munkának az elvégzése is hozzájárulhatna annak a zűrzavarnak a tisztázásához, amely a klasszikus görög – latin nyelv rövidítő-tömörítő, kihagyásos szerkezeteinek értelmezését és terminológiáját illetően kialakult, s amire már sok kutató felhívta a figyelmet.³⁰ 2. Ezzel összefüggésben 2. jelen dolgozat szerzője szükségesnek tartja felülvizsgálni azt a kérdést, vajon apo koinou-nak tekinthető-e – s ha igen, mennyiben – azon szerkesztés, amelyben az úgynevezett közös kifejezés egy mondat olyan tagjaihoz kapcsolódik, amelyek nem állnak egymással mellérendelt viszonyban.

29 ZUENDEL, G. A.: *Historia termini figurae quae dicitur apo koinou eiusque figurae usus Horatianus*. Diss. Wien, 1914. 45.

30 Ld. pl. LEUMANN – HOFMAN – SZANTYR: i. m. 822-836.